
Kriz Kimin Krizi: Piyasanın mı, Devletçiliğin ve Kumandacılığın mı?

Mustafa Acar

1. Giriş

Amerika yakın tarihinin en büyük ekonomik krizine saplanmış durumda; peşisıra dünya ekonomisini de krizin içine çekiyor. Küresel finansal sistem alarm veriyor, çöküşün eşiğinde gibi bir görüntü veriyor. ABD’de çok sayıda yatırım bankası ve finans kuruluşu birbiri ardından batıyor, veya kurtarma operasyonuna tabi tutuluyor. ABD Kongresi ve öteki siyasi karar birimleri batma noktasına gelmiş finans kuruluşlarını kurtarmanın ve krizi az hasarla atlatmanın yollarını arıyor. Dünya borsaları allak bullak: New York borsasından Londra borsasına, İMKB’den Moskova ve Şangay’a, Brezilya ve Japonya’ya kadar hemen bütün borsalarda endeksler tepetaklak gitmiş durumda. Ortalığa belirsizlik, kargaşa, umutsuzluk, ve endişe hakim. Krizin ABD ile sınırlı kalmayacağı, Avrupa’dan başlayarak bütün dünya piyasalarını etkileyeceği, hattâ şimdiden etkilediği çok açık. Dahası, krizin sadece finans piyasasıyla, bankalarla ve sermaye piyasasıyla sınırlı kalmayacağı, yakın gelecekte dalga dalga reel piyasaları da etkileyeceği kesin.

Doğal olarak, iktisatçıların ve ekonomi gazetecilerinin yanısıra siyasetçiler ve bürokratlar gibi, karar mekanizmalarının başlıca aktörlerinin bir süredir en önemli gündem maddesi ABD’de yaşanan kriz. Herkes bir yandan krizin nedenlerini anlamaya çalışırken, bir yandan da söz konusu krizin kendi ülkelerini nasıl etkileyeceğinin hesabını yapmakla meşgul. Gece gündüz gerek siyasi ve bürokratik mahfillerde ve gerekse görsel

ve yazılı basında krizin nedenleri, sonuçları, etkileri ve krizden çıkış yolları tartışılıyor. ABD'nin bu krizden sonra dünya ekonomi ve finans piyasalarındaki liderliğinin ciddi yara alacağı konuşuluyor.¹

Kapitalizmin "mabedi" sayılan Amerika'da kriz patlak verir de, müzmin kapitalizm muhalifleri, Marx'ın kehanetlerine bel bağlayıp yüz elli yıldır her sabah kapitalizm sonunun gelmesini bekleyen iflah olmaz sosyalistler durur mu? Onlar kapitalizme bodoslama saldırmak için arayıp da bulamadıkları bir fırsatı ele geçirmiş durumdalar. Olan bitene bakıp bazıları "Kapitalizm çöktü" diyor, "Marx haklı çıktı" yorumunu yapıyor. İçlerinde piyasanın erdemi konusunda yanıldığını "itiraf edip," "Friedman yanıldı, Keynes haklıydı" diyerek liberalliğinden pişman tövbekâr solcular da var. "Bu, kapitalizmin son krizi olabilir" yorumunda bulunan, Marksizmin yegâne kurtuluş yolu olduğunu ima eden hızlı Marksistler çare olarak sosyalizmi gösterirken; Kapitalizmden hâlâ ümidini kesmemiş, ama piyasanın işleri berbat ettiğini düşünenler, gemi aزیya almış "vahşi kapitalizm" in sonunun bu olduğunu, çarenin müdahaleci kapitalizm olduğunu, devlet müdahalesine dönülmesi gerektiğini söylüyorlar.²

Acaba bu, kapitalizmin tarihinde alışık olduğumuz türden krizlerin, 'reel iş çevrimleri'nin bir yenisi mi, 'yüzyılın krizi' mi, yeni bir '1929 Dünya Bunalımı' mı? Kapitalizmin gerçekten sonu geldi mi? Kapitalizmin tek bir versiyonu mu var, yoksa farklı kapitalizm modellerinden söz etmek mümkün mü? Krizin görünür ve derinlerdeki nedenleri nelerdir ve bu kriz nasıl aşılabılır? Bu yazıda bu sorular irdelenecek, ABD'de ve dünya piyasalarındaki son gelişmeler eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

İzleyen bölümde mevcut krizin nedenleri, kısa vadeli-görünür nedenler ve uzun vadeli-derinlerde yatan nedenler bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca krizleri yaratan bir dinamik olarak iktisadi yasaların ihlaline değinilmiştir. Üçüncü bölümde bu tür krizlerden çıkmak veya daha iyisi, krizlere hiç maruz kalmamak için neler yapılması, krizin çözümünün nerelerde aranması gerektiği tartışılmış, 1929 Dünya Bunalımı bağlamındaki tartışmalara da gönderme yaparak, parasal genişlemenin ve devletin para basma tekelinin sakıncalarına değinilmiştir. Son bölümde ise bugün çöken sistemin kapitalizmin piyasacı modeli değil, piyasa karşıtı, devletçi ve kumandacı modelinin olduğu belirtilmiş, çarenin yüz elli yıldır isabetsizliği ve insan doğasına aykırılığı defalarca kanıtlanmış Marksizm veya sosyalizmde değil, insan doğasıyla çok daha barışık bir sistem olarak serbest piyasa sisteminde aranması gerektiği vurgulanmıştır.

---

¹ Amerika'da vaziyetin ne kadar kötü olduğunu vurgulamak üzere bir süredir internette dolaşan şu hikaye ilginç: Dr. Marc Faber adlı bir yatırım uzmanı ve girişimci, 2008 Haziran ayının sonundan beri aşağıdaki mesajı çevresine gönderip duruyormuş: "Federal Hükümet hepimize 600 dolar gönderdiği zaman düşünmeye başladım. Wal-Mart perakende mağazasında harcasam, paralar Çin'e gidecek! Benzin alsam, paralar Arapların, Rusların cebine aktarılacak. Bilgisayar yazılımları alsam, paralar Hindistan'a geçecek. Meyve, sebze alsam Meksika, Honduras ve Guatemala zengin olacak. İyi bir araba alsam, Almanlar kazanacak. Hiçbir işe yaramayan çürük çarık alsam, Tayvan zenginleşecek. Bu parayı ülkemde tutmanın tek yolu, paraları hayat kadınları ve biraya harcamak, çünkü ülkemde üretilen nadir ve son kalan şeyler bunlar!

² Bu konudaki bazı tartışmalar için, örneğin bkz. Akalın (2008a) ve Tezcan (2008).

2. Küresel Krizin Nedenleri

Son zamanlarda ABD ekonomisinde, ona bağlı olarak dünya piyasalarında neler olup bittiği kısaca şöyle özetlenebilir: Son iki yıldır ABD ve dünya ekonomisinde büyüme yavaşlamıştır; enflasyonist kaygılar ön plana çıkmış, faiz oranları 2000’li yılların başlarına kıyasla yükselmiştir. Son bir yıldır da ABD’de konut piyasası derin bir durgunluğa girmiştir; ipotek karşılığı uzun vadeli konut kredilerinin (‘mortgage’) önemli bir bölümü batık durumdadır; bu kredilerin büyük bir kısmının geri dönme olasılığı kalmamış gözükmektedir.

Konut sektöründeki krize ve geri dönmeyen alacaklara bağlı olarak, son 5-6 yıldır bu piyasaya büyük paralar yatırmış, yüz milyarlarca dolar kredi vermiş bankalar ve finans kuruluşları zor durumdadır; bunlardan 15-20 kadarına şu ana kadar Amerikan Hazinesi tarafından elkonmuştur, veya yüksek miktarda kaynak aktarmak suretiyle iflâsın eşiğine gelmiş kuruluşlar kurtarılmıştır. Her ne hikmetse, sıra kendisine gelinceye kadar, zor duruma düşüp yardım istemiş her bankaya kucak açmış olan ABD Hazinesi ve Merkez Bankası (FED), sıra Lehman Brothers’a gelince aynı şeyi yapmamış, yardımını reddetmiştir.³ Bunun üzerine ABD’nin en büyük 4. yatırım bankası Lehman Brothers 613 milyar dolarlık bir borçla batmış ya da aynı anlama gelmek üzere, iflasını istemiştir. Bu gelişme piyasalarda bir dalgalanma yaratmış, borsalar sarsılmış, Rusya örneğinde olduğu gibi bazıları borsayı tatil etmek zorunda kalmışlardır. Panik havasının daha da büyümemesi için ABD ve bazı Avrupa ve Asya merkez bankaları kriz yönetiminde birlikte hareket etme kararı almışlar, bu kapsamda piyasalara yüklü miktarda fon aktarmaya başlamışlardır (Acar, 2008b).

Krizin patlak vermesinden itibaren mali durumlarını toparlayamayıp batanlar genelde yatırım bankası, veya konut kredisi veren kurumlardır. İflasların ve şirket satın almaların öne çıktığı bu sallantıda büyük yatırım bankalarının hemen hepsi ya batmış, ya kurtarma operasyonuna tabi tutulmuştur. Bunlar arasında ayakta kalan tek büyük yatırım bankası J.P.Morgan’dır. Ancak altını çizmek gerekir ki, J.P.Morgan “kendi başına” çalışan bir bağımsız yatırım bankası olmayıp, mevduat-kredi bankası (Chase) ile birleşik bir bankadır. 1.8 trilyon dolarlık varlığı ve yaklaşık 180 bin çalışanı olan J.P.Morgan en son ‘Bears and Sterns’ adlı yatırım bankasını oldukça ucuza satın almıştı. Ardından yine banka iflasları furyası sırasında, bir zamanlar en büyük konut kredisi veren kurumlardan biri olan ‘Washington Mutual’ adlı bankanın hisse senetlerini değil, sadece aktiflerini satın almıştı. Daha 2007 yılı ortasında, kısa adıyla ‘Wa-Mu’nun 300 milyar doların üstünde toplam varlığı, 49 bin çalışanı vardı. Wa-Mu iyice farklı işlere girmiş, kâr üretebilmek için mevduat toplamaya, kredi kartı, sigorta ve yatırım bankacılığı yapmaya başlamış, ama başarılı olamamıştı. 1889 yılında kurulmuş olan kurum ticari bankacılık lisansı da almış,

³ Daha önce kendisine başvuran her bankaya yardım ettiği halde Lehman Brothers’a neden kapının gösterildiği bilinmemektedir. Ancak şimdiki ABD Hazine Bakanının vaktiyle Lehman Brothers’ın piyasadaki en büyük rakibi olan Goldman and Sachs’ın CEO’luğunu yapmış olduğunu belirtelim. Lehman Brothers’dan sonra da banka kurtarmaya devam edilmesi, Lehman Brothers’a yardım etmeme kararının, ABD Hazinesinin banka kurtarmaya tahammülünün kalmamasından ziyade, Lehman Brothers’a karşı bir kişisel husumetten kaynaklanmış olma ihtimalini yükseltmektedir.

ama mortgage krizinden aldığı hasar sonucu Eylül ayı sonunda o da “havlu attı.” Önce ABD’nin FDIC adlı mevduat sigortası kurumu Wa-Mu’ya el koydu. Sonra da J.P.Morgan Chase varlıklarını satın aldı. Wa-Mu hisse senedi sahipleri ise yanmış bulunuyorlar (Gökçe, 2008). Bu hikaye üç aşağı beş yukarı ABD’de son iki aydır batmış yatırım bankalarının hikayesidir. IMF’ye göre şu ana kadar oluşan zarar 1.4 trilyon dolar, başka bazı kaynaklara göre ise bundan çok daha fazla, 2 trilyon doların üzerindedir.

2.1. Krizin Kısa Vadeli Görünür Nedenleri

Krizin nasıl başladığı, nasıl geliştiği, neden ortaya çıktığına ilişkin çok sayıda hikaye anlatmak mümkündür. Ama en sade şekliyle krizin başlangıç noktası, ABD’de vatandaşın normal geliri ile satın alabileceğinden daha fazla konut inşa edilmesi, başka bir deyişle konut sektörüne gereğinden fazla kaynak akıtılarak fiyatların aşırı ölçüde şişirilmiş olmasıdır. Finansal sistem bu noktada devreye girmiş, uzun vadeli ipotek karşılığı kredilerin yardımıyla konutlar satılmıştır. Böylece konutların parasını evleri satın alanlar yerine, krediyi veren bankalar ödemiştir. Hoş bir “saadet zinciri” bu şekilde kurulmuş; alan memnun-satan memnun gibi gözükken toz pembe rüya, bir gün konutları satın alanların küçümsenmeyecek bölümünün bankaya borçlarını ödeme gücüne sahip olmadıkları anlaşılınca sona ermiştir. Hikâyenin özü budur (Akat, 2008a).

Olay bugün itibarıyla sadece konut sektörüyle sınırlı bir konut kredisi krizi olmaktan çok öte boyutlara ulaşmış durumdadır. Bu bağlamda resmin bütününe bakıldığında, bu duruma gelmesinde rol oynayan başlıca faktörler arasında, 2000’li yılların başlarından itibaren merkez bankalarının izlediği düşük faiz-gevşek para politikaları, ABD’de Afganistan ve Irak başta olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde süren savaş, işgal ve askeri operasyon masraflarının kabarttığı bütçe açıkları ve dış açıklar, artan petrol fiyatlarının şişirdiği yüzer-gezer fonlar, likidite bolluğunun sağladığı imkânlarla özellikle konut, gıda ve enerji sektörlerine yönelik spekülasyon hareketleri sayılabilir. Nihayet, yatırım bankalarının ve konut kredisi veren finans şirketlerinin, ellerindeki fon fazlasını eritmek, aktiflerini kabartıp bilançolarını şişirmek ve patronlarının gözüne hoş görünmek amacıyla, müşterinin ödeme gücü olup olmadığına, verilen kredinin günün birinde dönüp dönmeyeceğine çok dikkat etmeksizin, konut sektörüne para akıtmaları krizin en önemli görünür nedenidir. Ölçsüz biçimde verilen krediler, alanların ödeme gücü olmaması yüzünden, geri dönmeye başlayınca saadet zinciri kopmuş, bu sektöre yüzlerce milyar dolar bağlamış şirketler birer birer batmaya başlamıştır.

2.2. Krizin Derinlerde Yatan Asıl Nedenleri

İktisat literatüründe ‘konjonktür dalgaları’ ya da ‘iş çevrimi’ adıyla anılan ve sık sık karşımıza çıkan bu tür krizlerin daha derinlerde yatan nedenleri, devletin karşılıksız para basma yetkisi, altın-para sistemi gibi sağlam para sisteminden vazgeçilmiş ve yerine karşılıksız fiat para sisteminin benimsenmiş olması, paradan para kazanma hevesleri, devletin ekonomiye sürekli müdahale etmesi ve kendi yaptığı hatanın bedelini vergi mükelleflerine ödetme alışkanlığında olması, ve nihayet bütün bunlara cevaz verip

mantığa büründüren Keynesçi-müdahaleci-devletçi iktisat anlayışıdır. Kapitalizmin tarihi boyunca, özellikle de 1929 bunalımından sonra defalarca yaşanmış deneyimler, piyasayı paraya boğmanın fiyatları şişirip fiyat mekanizmasının etkinliğini bozduğuna ve yatırımcıya yanlış sinyaller verdiğine, bazı sektörlerde aşırı yatırıma sebep olduğuna ve eninde sonunda krizle noktalandığına işaret etmektedir. Friedman'ın adeta zihinlere kazıdığı üzere, “enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur,” devletin karşılıksız para basma ve para-kredi genişlemesini tetikleme kötü alışkanlığı, “piyasayı canlandırma” amacına kısa vadede hizmet eder gibi görünmekte, ama çok geçmeden—enflasyonist kaygılardan ötürü frene basma zorunluluğu doğunca—saadet zinciri kopmakta, şişen balon sönmekte, canlanma yerini durgunluğa ve krize bırakmaktadır. Piyasayı paraya boğmaktan kaynaklanan her genişleme dönemini bir gün mutlaka daralma dönemi izlemektedir.

Bu anlamda iktisadi yasalara saygı gösterip serbest piyasa mekanizmasının işleyişine izin verilmemesinin bedelini toplum eninde sonunda kriz olarak ödemektedir. Pek çoğumuz belki farkında değiliz ama, iktisadın da fizik yasaları gibi, kişilerin keyfi tasarruflarından bağımsız çalışan yasaları vardır; bunlara riayet etmemekle yasalar ortadan kalkmamakta, ama günün birinde bedeli kriz ve bunalım olarak ödenmektedir.

2.3. İktisadi Yasaları İhlal Etmenin Bedeli

Fiziksel ya da doğal bilimlerle uğraşanlar arasında genel olarak sosyal bilimleri küçümseyici bir bakış açısı egemendir. Bu bakış açısına göre doğal bilimlerin “evrensel” yasaları vardır; bulguları “objektif,” kişiden kişiye değişmeyen bir karakter taşır. Buna karşılık sosyal bilimlerin bulguları kişiye, kültüre, coğrafyaya ve referans çerçevesine göre değişen bir nitelik taşımakta olduğundan, sosyal bilimlerde evrensel yasalardan söz edilemez.

Bu satırların yazarına göre bu, büyük bir yanılgıdır. Fizik-kimya-biyoloji gibi doğa bilimlerinin yasaları gibi psikoloji, sosyoloji, tarih ve iktisat gibi sosyal bilimlerin de yasaları, toplumsal gerçeklikte tespit ettikleri belirli düzenlilikler vardır. Burada evrensellikle ilgili felsefi bir tartışmaya girmeden,⁴ sadece sosyal bilimlerin de evrensel karakterli bulgulara sahip olduğunu vurgulayıp, iktisatta bu evrensel düzenliliklerden bazılarını işaret etmekle yetineceğiz.

İktisadın evrensel yasalarının başında arz-talep yasası gelir. Buna göre öteki her şey sabitken (“ceteris paribus”) bir malın talebi arttıkça fiyatı da artmakta, arzı arttıkça

⁴ Bu konuda iki noktanın altını çizelim: Evrensellik, zamandan ve mekândan bağımsızlık toplumsal dünyada ne kadar imkânsız ise, fiziksel dünyada da o kadar imkânsızdır; tersinden söylersek, evrensellik doğal bilimlerde ne kadar mümkün ise, sosyal bilimlerde de o kadar mümkündür. Kuşkusuz sosyal bilimlerin temel inceleme konusunun insan olmasından, insanın ise laboratuvar ortamında deney ve gözlem yapmaya gelmez yapısından kaynaklanan kimi zorluklar vardır. Ancak bu, sosyal bilimlerin bütün bulgularının subjektif, değişken, genelleme götürmez bir karakter taşıdığı anlamına gelmemektedir. Kaldı ki fiziksel bilimlerin evrensel geçerli kabul edilen pek çok bulgusunun da zamanla değişime ve yanlışlanmaya konu olduğu son on yıllarda giderek daha iyi anlaşılmıştır. Bu konuda geniş sayılabilecek bir bilim felsefesi literatürü vardır. Örneğin, bkz. Demir (2000), Feyerabend (1989), Kuhn (1970), Popper (2006).

fiyatı düşmektedir. Piyasaya dışardan müdahale olmadıkça fiyat mekanizması arz ile talebi dengeye getirmekte, zaman içinde piyasada bir aşırı arz veya aşırı talep söz konusu olmamaktadır. Fiyat mekanizmasına çeşitli yollarla⁵ müdahale etmenin, dolayısıyla geçici de olsa fiyatı doğal fiyattan saptırmanın bedeli, bir süre sonra patlak verecek bir kriz olmakta, bedeli iflaslar, işini kaybetmeler, döviz kurunun fırlaması veya fiyatların aniden aşırı artış veya azalışlara konu olması ve bütün fayda-maliyet hesaplarının altüst olması şeklinde ödenmektedir.

Diğer bir evrensel iktisat yasası azalan marjinal fayda yasasıdır. Buna göre bir malın homojen birimlerinden daha fazla tüketildikçe, ilave her birimden sağlanan fayda veya tatmin, önceki birimlere kıyasla giderek azalmaktadır. Çok susuz bir insanın ilk bardaktan sağladığı faydanın en yüksek düzeyde olup, sonraki her bardaktan elde ettiği tatmin düzeyinin giderek azalması bunun tipik örneğidir.

İktisadın başka bir evrensel yasası, her şeyin bir 'alternatif maliyeti'nin olmasıdır. Buna göre insanoğlunun zamanı, enerjisi, kas gücü, yetenekleri vs. kaynakları sınırlı olduğu için, her şeyi aynı anda ve istediği oranda yapmamakta, bir şeyi yapmaya karar verdiği anda, başka bir şeyden, dolayısıyla o şeyin getirisinden, otomatik ve zorunlu olarak vazgeçmiş olmaktadır. Dolayısıyla, insan bir şeye karar verirken, o şey karşılığında başka nelerden vazgeçtiğini iyi düşünmeli, vazgeçtiği şeylerin muhtemel getirisini göz önüne almalı, böylece verdiği kararın o konuda verilebilecek en isabetli karar olup olmadığının hesabını iyi yapmalıdır. Bu anlamda hem bütün bireysel kararların (okul, çevre, meslek, eş ve iş seçimi vs.), hem de toplumsal kararların (siyasi sistem, iktisadi sistem, hükümet şekli, iktidara getirilecek parti, kaynakları tahsis etme biçimi vs.) bir alternatif maliyetinin olduğu unutulmamalıdır.

Bir diğer evrensel iktisadi yasa, değerın subjektif karakteridir. Buna göre değer objektif değil, subjektif karakterlidir; özneye göre değişen, 'kişinin gözünde' bir niteliği olan, ihtiyacın şiddeti ve çevre koşulları tarafından belirlenen bir şeydir. Klasik iktisatçılar da, Marksistler de, değerın emek tarafından belirlendiği görüşünde ("emek-değer teorisi") fena halde yanılmışlardır. Bir bardak suyun çölde susuzluktan ölmek üzere olan kişi için elmadan çok daha değerli iken, suya erişimin kolay olduğu bir ortamda tam tersinin geçerli olması, bu gerçeğe işaret etmektedir.

İktisadın, bu makalenin konusuyla doğrudan ilintili bir başka evrensel yasası da, parasal genişlemenin şişkinlik ve kriz yaratacağı yasasıdır. Buna göre piyasaya arz edilecek her karşılıksız para, önce fiyatlarda şişkinlik yaratacak, bir süre sonra da kaçınılmaz bir sönme-daralma-büzülme süreci baş gösterecektir. Esasen ABD'de başlayıp bütün dünya piyasalarını sarsmaya başlamış olan mevcut krizin son tahlilde nedeni, yukarıda işaret edildiği üzere, budur.

Büyük Avusturyalı iktisatçı Mises'in dediği gibi, iktisadi tarih, iktisadi yasaları küstahça ihmal ederek tasarlandığı için başarısızlığa uğramış hükümet politikalarının

---

⁵ Tavan fiyat, taban fiyat, asgari ücret, kira kontrolleri, vergiler, tarifeler, kotalar, ithalat yasakları, vb. tüm bunlar piyasaya ve fiyat mekanizmasına müdahalenin çeşitli araçlarıdır.

uzun bir listesidir... Hakkında fizik, biyoloji, ve iktisadın bilgi sağladığı evrenin yasaları insan iradesinden bağımsızdır, bunlar insanın eyleme geçme gücünü kesin bir şekilde sınırlayan birincil ontolojik gerçeklerdir. . . . Fiziksel ve biyolojik yasaları gözardı etmeye sadece akıl hastaları cüret edebilir. Oysa iktisadi yasaları hor görme oldukça yaygındır. Yöneticiler iktidarlarının fizik ve biyoloji yasaları dışında herhangi bir şey tarafından sınırlandırıldığını kabul etmek istemezler. Başarısızlıklarını ve engellenmelerini asla iktisadi yasaların çiğnenmesine bağlamazlar (Mises, 1998 ve 2008).⁶ Kısaca, iktisadi yasaların ihlâl edilmesinin bedeli kriz, bunalım ve sarsıntıdır.⁷

3. Çözüm Nerede Aranmalı?

3.1. 1929 Bunalımının Nedenleri: Friedman'ın Keşfettiği Gerçek

1929 Büyük Dünya Buhranı modern kapitalizmin tarihinde görülen en derin bunalımdır. Bu bunalım sırasında yüzlerce banka batmış, binlerce işyeri kapanmış, borsalar çökmüş, işsizlik tarihinin en yüksek düzeylerine fırlamıştır. Bunalımın nedenleri, nasıl derinleştiği ve devletin krize müdahale biçiminin ne kadar isabetli olduğu iktisat tarihinin tartışmalı konularından biridir. Bu konudaki görüşler, Parasalcı okulun öncüsü Milton Friedman'ın A. Schwartz'la birlikte yaptığı ABD'nin parasal tarihine ilişkin meydan okuyucu çalışmaya (1963) kadar, önemli ölçüde Keynesyen ve radikal-sosyalist iktisatçılar tarafından belirlenmiştir. Onlarca yıl bütün bir iktisatçılar kuşağı 1929 bunalımının liberal iktisat politikalarının çöküşü ve serbest piyasa modelinin iflası olduğuna, devletin bunda bir kusuru olmadığına, ABD Merkez Bankası FED'in bunalımın daha da kötüleşmesini önlemek için elinden geleni yaptığına inanmışlardı (Skousen, 2005: 420).

Oysa Friedman bu geleneksel görüşü radikal biçimde değiştirmiştir. Yaptığı araştırmaların sonucunda Friedman'ın vardığı sonuç şudur: "Gerçek şu ki, öteki pek çok ciddi işsizlik dönemleri gibi, Büyük Bunalım da özel sektörün yapısından kaynaklanan bir istikrarsızlıktan çok, devletin kötü yönetiminden doğmuştur" (Friedman, 1982: 38). Keynesyen ve sosyalist iktisatçıların iddia ettiklerinin aksine, bunalım "serbest girişim sisteminin bir başarısızlığı olmanın çok ötesinde, devletin korkunç bir başarısızlığıdır" (Friedman, 1968). Esasen olan biten, aynen bugün yaşandığı gibi, kriz öncesindeki yıllarda piyasanın paraya boğulmasından kaynaklanan şişkinlik, fiyatların ve borsanın aşırı yükselmesi, sonra da balonun sönmesidir.

Bu çıkışlarıyla Friedman uluslararası altın standardının Büyük Bunalımın sorumlusu olduğuna ilişkin yaygın bir inancı ortadan kaldırmıştır (Skousen, 2005: 421). Altın

⁶ Mises'in işaret ettiği gibi, serbest piyasa ekonomisinin habercisi olarak iktisada karşı isyan, klasik iktisatçılar kadar eskidir. Örneğin, köleliği savunan Güneylilerin öncüsü ve Amerika'nın ilk sosyologlarından biri olan George Fitzhugh'un, klasik iktisada karşı kaba bir şekilde "özgür toplum bilimi" olarak saldırırken, sosyalizmi "kölelik bilimi" olarak desteklemesi bir tesadüf değildir (Rothbard, 2000a).

⁷ İktisadın yine önemli evrensel yasalarından biri, piyasaya müdahalenin görünmeyen, arzu edilmeyen, niyetlenilmemiş sonuçları olduğudur. Buna göre piyasaya her müdahalenin, müdahale edenlerin amaçladıklarının tam tersi, arzu etmedikleri, ve niyetlenmedikleri sonuçları vardır. Bu konuda bir tartışma için bkz. Acar (2005).

standardını eleştirenler, 1931-32 döneminde FED'in altın mevduatlarına bir hücum olacağı korkusuyla reeskont oranını yükselttiğini belirtmektedirler. Bu görüş sahiplerine göre, ABD'nin altın standardıyla elinin kolunun bağlandığını, bu olmamış olsa FED'in ülkeyi bir bankacılık krizine ve bunalıma sürükleyen kredi sıkışmasından kurtarabileceğini ileri sürmüşlerdir. Oysa Friedman ve Schwartz, ABD altın stokunun daralmanın ilk iki yılı boyunca yükseldiğini, ancak FED'in buna, para arzını daraltmak suretiyle, beceriksizce karşılık verdiğini belirtmektedirler: "ABD para stokunu artırmak için altın girişine izin vermedik. Onu sadece sterilize etmekle kalmadık, daha da ileriye gittik. Para stokumuz, makul olmayan bir tarzda aksi yönde hareket etti; altın stoku yükseldikçe, para stoku azalmaya devam etti" (Friedman'ın ve Schwartz, 1963). Buradan çıkan sonuç, Büyük Bunalıma altın standardının neden olmadığı, küçük bir sarsıntının büyük bir faciaya dönüşmesinde temel sorumlunun, FED olduğudur. Rothbard (2000b) da Büyük Bunalımın süresini uzatıp, kapsamı ve yoğunluğunu genişletmekten Hoover yönetimini sorumlu tutmaktadır. Amerika'nın Büyük Depresyonu adlı eserinde Rothbard Avusturya iş çevrimi teorisine müracaatla, modern piyasanın tanıdık "canlanma-sönüş" dönemlerini hükümetlerin para arzıyla oynamasının tetiklediğini belirtmektedir. Ardından 1921'den 1929'a kadar olan dönemde FED'in izlemiş olduğu enflasyonist politikaların detaylarını vermekte, depresyona esas itibariyle spekülasyonun değil, hükümetin ve merkez bankasının piyasaya müdahalesinin neden olduğunu göstermektedir.

Özetle Milton Friedman'ın bulguları 1929 Bunalımı'na götüren temel sebebin, bunalım öncesi yıllarda para ve kredi piyasalarında meydana gelen şişme, ya da parasal genişleme olduğuna; buna rağmen FED akılcıca hareket etmiş ve piyasalar paraya sıkıştığında inadına parayı kısmak yerine gerekli nakdi sağlamış olsa çok daha hafif atlatılabilecek bir sarsıntının devletin ilgili birimleri ve FED'in yanlış politikaları sonucu büyük bir buhrana dönüştüğüne, bu gelişmelerde özel sektörün veya altın standardının bir kusurunun bulunmadığına; asıl sorumlunun parayla keyfi biçimde oynayan ve kriz yönetiminde sınıfta kalmış olan devletin ve merkez bankasının olduğuna işaret etmektedir. Bu yöndeki görüşler esasen Friedman'dan daha önce Avusturya okuluna mensup iktisatçılar tarafından dile getirilmiştir. Bunların başında Ludwig von Mises gelmektedir.

3.2. Avusturya İktisadından Çıkarılacak Dersler: von Mises'e Kulak Vermek

Ludwig von Mises Avusturya iktisadının ikinci kuşağının öncüsü sayılan, önemli bir iktisatçıdır. I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da banknot matbaası harıl harıl çalışır, para hızla değer yitirir, yüzde binleri geçen hiperenflasyon ortalığı kasıp kavururken, kendisinden çare önermesini isteyenlere gece yarısı banknot matbaası binasının köşesinde buluşmak üzere randevu vermesi ve buluşma gerçekleştiğinde "Şu gürültüyü duyuyor musunuz? Enflasyonu durdurmak istiyorsanız susturun şu makinaları!" tavsiyesiyle ünlüdür. 1920'lerde ve 30'larda Ludwig von Mises Avrupa'nın en önde gelen iktisatçılarından biri olarak tanınırken, dil engeli⁸ 1930'ların ortalarına kadar Mises'in

⁸ Mises yazılarını Almanca yazmış, yazdıkları uzun bir süre İngilizce'ye çevrilmeyi beklemiştir; hâlâ çevrilmiş eserleri de bulunmaktadır.

Anglo-Amerikan dünyada tanınmasının önünü kesmiştir. Ardından, tam ‘iş çevrimi teorisi’ Büyük Bunalımın bir izahı olarak tanınmaya başlamışken, Mises’in ve Hayek’in görüşleri, Keynesyen Devrimin gölgesinde kalmış; işsizliğin had safhaya ulaştığı bir ortamda Keynes’in “devlet dizginleri ele almalı, piyasaya müdahale edip talebi canlandırmalı” çağrısı dururken, engelsiz piyasaya dönüş çağrılarına pek kulak veren olmamıştır.

Mises’in devletin piyasaya müdahalesinin sonuçlarını irdeleyen iktisadi çalışmalara kuşkusuz en önemli katkısı, günümüzde ciddi biçimde ihmal edilen, para ve iş çevrimi analizidir. Rothbard’ın (2000a) da isabetle vurguladığı gibi, bugün serbest piyasaya en bağlı görünen iktisatçılar bile devletin para basımı ve idaresini tekeli altında tutmasına peşinen razı olup, bu olguyu hiçbir şekilde sorgulamamaktadırlar. Oysa bireyler tek bir kuruluş kazanmak için belirli bir süre çalışmak zorunda iken devletin kağıt ve mürekkep masrafına, bedavadan, milyonlarca liralık banknot basıp hazırdan gelir elde etme ve bunu istediği kesimlerin cebine aktarma imkânı piyasa mekanizmasının işleyişini bozmakta, fiyatlarda şişkinlik yaratmakta, günün birinde mutlaka krizle bitecek bir sürecin tohumlarını atmaktadır. Nitekim Mises para ve iş çevrimi analizinde şu bulgulara ulaşmıştır:

1. Para arzında bir artışın sağlayabileceği hiçbir sosyal veya ekonomik fayda yoktur;
2. Para piyasasına devletin müdahalesi kaçınılmaz biçimde enflasyonisttir;
3. Bundan dolayı da, serbest piyasanın bir gereği olarak, devlet ekonominin öteki hiçbir alanına müdahale etmemesi gerektiği gibi, parasal sistemden de elini çekmelidir.

Bu noktada Mises krizlere götüren sebepleri ortadan kaldırmanın tek bir yolu olduğunun altını çizer: Kendisi de aynı zamanda yararlı bir meta olan, üretimi, öteki mal ve hizmetler gibi, piyasanın arz ve talep güçlerine tabi olan bir paraya sahip olmak. Kısaca, söz konusu mal-para, ki pratikte bu altın standardı⁹ demektir, devletin ve onun kontrolü altındaki bankacılık sisteminin buyrukla kağıt para basımının yerini almalıdır (Mises, 1971).

Mises’in reel iş çevrimi teorisi, benzerlerinde olduğu gibi ABD’de bugün bir kez daha ortaya çıkan krizi anlamada kilit bir önem taşımaktadır. Mises göstermektedir ki, artık yakından aşinâ olduğumuz ekonomik canlılık ve durgunluk dönemlerinin sırayla birbirini izlemesi şeklinde ortaya çıkan iş çevrimi olgusu serbest bir piyasada ortaya çıkmayacaktır. İş çevrimi, her an teyakkuz halindeki bir hükümetin kontrol edip sürekli tepki vermesi gereken gizemli bir tesadüfi olaylar dizisi de değildir. Aksine, iş çevrimi, hükümet tarafından, daha özeldede, hükümetin bankalardaki rezervleri artırmasının teşvik edip azdırdığı banka kredileri genişlemesi tarafından üretilmektedir. Friedman’ın öncülüğünde Parasalcılar söz konusu kredi genişlemesi sürecinin para arzını, bunun

⁹ *Altın standardı*, bir ekonomide değişim aracı olarak kullanılan paranın, istendiği zaman önceden belirlenmiş sabit bir orandan altına çevrilebilir olduğu parasal sistemdir. Bu sistem şu anda hiçbir hükümet tarafından kullanılmamaktadır, şu anda *fiyat para* adı verilen, altınla bağı kopmuş, karşılıksız para sistemi kullanılmaktadır. Altın standardı, tarihte kendisinden daha önce kullanılmış olan, kağıt yerine bizzat altının değişim aracı olarak kullanıldığı “altın-para standardı” ile karıştırılmamalıdır. Bu konuda bkz., en.wikipedia.org/wiki/Gold_standard.

sonucu olarak da, fiyatları şişirdiğinin ısrarla altını çizmişlerdir. Ancak, parasalcıların ihmal ettiği ama Mises'in gözünden kaçmayan daha tahripkâr bir sonucu, para ve kredi genişlemesinin bütün bir fiyatlar ve üretim sistemini tahrip etmesidir (Rothbard, 2000a). Buna göre banka parasındaki genişleme faiz oranında yapay bir düşüşe sebep olmakta, bununla bağlantılı olarak sermaye mallarına veya bazı sektörlerle yönelik yapay ve gayri iktisadi nitelikte bir aşırı yatırıma yol açmaktadır. Nitekim faiz oranlarının 2000'lerin başında %1'lere düştüğü, Afganistan ve Irak işgallerinin gerektirdiği savaş masraflarının yol açtığı devasa bütçe açıklarını kapatmak için para arzında son yıllarda %50'lere varan artışların meydana geldiği, likiditeye boğulan piyasada konut sektörüne anormal miktarlarda fonların aktarıldığı ABD'de durum, tam da budur. Bu anlamda kriz denen şey, esas itibarıyla fiyatlardaki şişkinliğin inmesi, balonun sönmesidir.

Para ve banka kredisinde enflasyonist genişleme devam ettiği sürece bu sürecin sağlıksızlığı maskelenmekte, ekonomi iyi bilinen canlanma sarhoşluğuyla yoluna devam edebilmektedir. Üretimin tahribi ve kaynakların yanlış tahsisi, iktisadi olmayan sermaye projelerine aşırı yatırım ve belirli sektörlerle rasyonel olmayan tarzda para akıtmaktan kaynaklanan aşırı yüksek fiyatlar ve ücretler, para arzının sürekli şişirilmesi şeklindeki uyuşturucu sayesinde göze batmamaktadır. Ancak bu gidişin eninde sonunda evrileceği sonuç hiperenflasyon¹⁰ olup, günün birinde bu akıbetle karşılaşmamak için, bu gidişe bir yerde "dur" demek zorundadır. İşte frene basıp da para arzında ve banka kredilerinde genişleme durduğu gün, bütün hesapların karıştığı gündür; bir süredir şişmiş olan balonun sönmeye zamanı gelmiş demektir. Sonuç kaçınılmaz bir durgunluktur. Bu anlamda durgunluk, canlanmanın sağlıksız sonuçlarını ortadan aldırarak için piyasa ekonomisinin kendini yeniden ayarladığı, çürük yatırımları tasfiye ettiği, ekonomide fiyatlar ve çıktıları yeniden düzene soktuğu bir tepkidir.

İş çevrimleri veya konjonktür dalgalanmaları teorisi modern makroiktisadın önemli tartışma konularından biridir. Misesyen iş çevrimi teorisinden türeyen politika reçeteleri, bugün merkez bankalarının ve hükümetlerin çoğunun peşinden gittiği "post-Keynesyen" politikalara taban tabana zıttır. Enflasyon varsa, Misesyen reçete, hükümetin para arzını şişirmeye son vermesini öngörür. Kaçınılmaz durgunluk geldiği zaman, hakim iki makro ekolden biri olan parasalcılara göre hükümet derhal para arzını artırmalı; Keynesyenlere göre ise hükümetler bütçe açığı vererek harcamalarını artırmalıdır.

Bu iki görüşün aksine Avusturya Okulu iktisatçıları, hükümetin ellerini ekonomik sistemden tümüyle çekmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Böyle bir durumda hükümet, sancılı da olsa ekonominin zorunlu uyum sürecinden bir an önce geçmesine izin vermelidir. Durgunluğu sona erdirmek için yeni bir enflasyon yaratmak, en iyi ihtimalle, daha sonra gelecek daha derin başka bir durgunluğa zemin hazırlayacak; en kötü ihtimalle, enflasyon sadece uyum sürecini geciktirecek ve dolayısıyla da durgunluğu süresiz uzatacaktır, aynen 1930'larda trajik biçimde olduğu gibi. Kısaca Keynesyen-müdahaleci bakış açısı iş çevrimi

---

¹⁰ Fiyatların gününbirlik değiştiği, paranın alım gücünü hızla yitirdiği, insanların alışveriş için yanlarında torbalarla para taşımak zorunda kaldıkları, aşırı enflasyonist ortam.

karşısında aktif bir hükümet politikası ile karşılık verilmesi gerektiğini savunurken, Avusturya Okulu'na göre iş çevrimleri hükümetin enflasyonist politikaları tarafından üretilmekte olup, söz konusu dalgalanma ortaya çıkınca hükümetin yapabileceği en iyi şey, ekonomiyi kendi haline bırakmaktır. O halde Avusturyalı doktrin laissez-faire'e eşlik edecek tek tutarlı alternatiftir. Çünkü, iktisattaki öteki serbest piyasa okullarının¹¹ aksine, Mises ve Avusturyalılar bırakınız yapınlar öğretisini ekonominin "mikro" alanlarına olduğu kadar "makro" alanlarına da uygulayabilmektedirler (Rothbard, 2000a).

4 Krizlere Yakalanmamak İçin Öneriler

4.1. Devletin Para Basma Yetkisini Kısıtlamak: Sağlam Paraya Dönüş

Bu satırların yazarına göre, yukarıda izah edildiği gibi, bugün krizlere giden yolların taşlarını döşeyen en temel dinamik, devletin karşılıksız para basıp istediği kanallardan piyasaya sürmesine imkân veren modern fiyat para sistemidir. Müdahaleci-devletçi-Keynesçi anlayışla birleşince, para basma tekeli tehlikeli bir araca dönüşmekte; savaş masraflarının finansmanı, ekonominin canlandırılması gibi görünüşte meşru kılıflarla piyasa ekonomisine öldürücü darbeler indirmekte, sonuçta ortaya adı piyasa ekonomisi olan, ama gerçekte devlet güdümünde yarı sosyalist bir müdahale ekonomisi çıkmaktadır. O halde krizleri önlemenin yolu, sonuçlarla değil, nedenlerle uğraşmayı seçmek; durgunluğa giren ekonomiyi kurtarmaya çalışmaktan daha önce, vaktiyle ekonomiyi yapay bir şişkinliğe götüren sebepleri ortadan kaldırmaktır. Bu bağlamda, devletin karşılıksız para basma yetkisini elinden almak, piyasaya ancak (ya mal ve hizmet olarak, ya da merkez bankasının kasasına altın olarak) karşılığı olan para sürülebilmesini teminat altına almak gerekmektedir.

4.2. Hatanın Bedelini Onu Yapana Ödetmek

Hukukun temel evrensel-aşkın prensiplerinden biri, "cezaların şahsiliği" prensibidir. Buna göre babanın günahını oğlu çekmez, Ahmet'in işlediği suçun cezası Mehmet'e verilemez; hatanın bedelini ancak o hatayı işleyen öder. Bugünkü müdahaleci-devletçi ekonomik sistem, bu evrensel hukuk kuralını açıkça çiğnemekte, bankacıların ve konut kredisi şirketlerinin yaptığı hatanın bedelini vergi mükelleflerine ödetmeye çalışmaktadır. Amerikan Kongresinde Cumhuriyetçilerle Demokratlar arasında günlerdir pazarlıklara konu olan, 700 milyar dolarla başlayıp 850 milyar dolara çıkarılan kurtarma paketinin son tahlilde anlamı budur. Nitekim akıllı başında bir iktisatçılar grubu aşağıya aldığımız mektuplarında bunu açıkça vurgulamaktadırlar:¹²

"İktisatçılar olarak, Hazine Bakanı Paulson tarafından mali krize çözüm olarak sunulan plandan çok rahatsız olduğumuzu ifade etmek istiyoruz. Halihazır mali durumun zorluklarının farkındayız ve mali sistemin işleyişini sürdürebilmesi için cesur bir

¹¹ Bu anlayışa en yakın serbest piyasa anlayış parasalcılıktır. Parasalcılık ile Avusturya iktisadi devletin daha en başta para ile keyfi biçimde oynamaması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Ancak kriz geldiğinde gösterilmesi gereken tepki konusunda parasalcılar piyasanın ihtiyaç duyduğu likiditenin sağlanması, Avusturyacılar ise piyasanın hiçbir şey yapmadan kendi haline bırakılması gerektiği görüşündedirler.

¹² Alıntılanan, Akat (2008b).

eyleme ihtiyaç duyulduğunu kabul ediyoruz. Şu anda önerilen planda üç vahim eksiklik görüyoruz:

1) Hakkaniyet sorunu: Plan yatırımcıların vergi mükellefleri tarafından sübvansede edilmesidir. Kâr elde etmek için risk alan yatırımcıların zararları da yüklenmesi gerekir. Her firmanın iflası sistemi tehlikeye sokmaz. Hükümet, bazı yatırımcıları ve tercihleri akılsızca çıkan kurumları kurtarmadan, sağlam müşterilere yeni krediler verecek iyi çalışan bir mali kesimin varlığını temin edebilir.

2) Muğlaklık sorunu: Önerilen kurumun hem misyonu hem de denetlenmesi belirsizdir. Eğer vergi mükellefleri sorunlu satıcılardan likit olmayan ve donuk varlıklar satın alacaksa, bunların vadesi, içerdikleri fırsatlar, ve bu satın almanın yöntemleri önceden çok net olmalı ve sonradan denetlenebilmelidir.

3) Uzun dönemli etkiler sorunu: Bu plan kabul edilirse, etkileri bir nesil boyunca sürecektir. Son dönemdeki bütün sorunlarına rağmen, Amerika'nın dinamik ve yenilikçi sermaye piyasaları ülkeye daha önce görülmemiş refah ve zenginlik getirmişlerdir. Bu piyasalarda kısa dönemli bozuklukları sakinleştirmek için temellerini zayıflatmak umutsuz derecede miyop bir davranıştır. Bu nedenlerle Kongre'den acele etmemesini, komisyonlarda gereken zamanın harcanmasını, doğru hareket biçiminin özenle saptanmasını, ve mali kesimin ve ABD ekonomisinin geleceğini özen ve bilgelikle belirlemesini talep ediyoruz."

Amerikan hükümeti bundan altı ay önce Bear Stearns ve Lehman Brothers şirketlerine indirimli kısa vadeli krediler vermeyip, batmalarına izin verseydi, bugün bu kriz yaşanmayabilirdi. Yaşananlardan çıkarılması gereken sonuç, krizleri önlemede daha çok devlet müdahalesi değil, daha az devlet müdahalesi olması gerektiğidir. Hükümetin yapacağı büyük çaplı yardımlar, vergi ödeyenlerin paralarının batan ve kötü yönetilen bankaların finansmanı için kullanılması anlamına gelmektedir (Karataş, 2008). Fazla söze hacet yoktur: Büyük vaatlerle kotarılan kurtarma planı ne yönden bakılsa, sakat bir plandır. Hesabını yanlış yapana hatasının bedelini ödetmemek, yıllık geliri 50-70 milyon dolarlık CEO'lardan hesap sormamak, parasını yanlış ellere emanet eden tasarruf sahipleri ve bankacıların vergi mükelleflerinin sırtından vaziyeti kurtarmasına göz yummak, iktisatta iyi bilinen "ahlâki yozlaşma" ("moral hazard") yaratmakta; kendisini veya mevduatını veya batık kredisini garanti altında gören karar birimleri hiçbir etik kural tanımadan ölçsüz-hesapsız-kitapsız işlere girişebilmektedir. Bu sisteme derhal son vermemek sadece bugünlere gelecekte yeni krizlere ekleyecektir.

4.3. Piyasaya Müdahaleyi Asgariye İndirmek

Piyasaya müdahale gerekli ve iyi bir şey midir, yoksa gereksiz ve kötü bir şey mi sorunsal iktisadın ezeli sorunsallarından biridir. Bu konuda birbirinden taban tabana zıt görüşleri savunan iki anlayıştan müdahaleci anlayışa göre piyasa kendi haline bırakıldığında dengeye gelmez, kendini temizlemez, ya kaosa ya krize götürür; bundan dolayı piyasa kendi haline bırakılmamalıdır. Bunun alternatifi olan piyasacı anlayış ise tam aksini, dışarıdan müdahale olmadığı takdirde piyasanın kendiliğinden dengeye yöneleceğini, fiyat mekanizmasının arz veya talep fazlasını ortadan kaldıracığını savunur. Esasen

modern iktisadın tarihi bu iki bakış açısının mücadelesinin tarihidir.

İşin hazin tarafı, müdahalecilerin, her zaman ortaya çıkan sorunları serbest piyasaya fatura ettikleri halde, hiçbir zaman müdahalesiz-engelsiz bir serbest piyasa ekonomisinin işlemesine izin vermeye yanaşmamalarıdır. Kapitalizmin veya serbest piyasanın “mabedi” sayılan ABD’de de durum aynen budur. İstisnai dönemler dışında ABD dâhil kapitalist sistemi uyguladığını iddia eden hemen bütün ekonomilerde yoğun bir devlet müdahalesi söz konusu olmuştur. Bu noktada dürüst olmak, ya sorunlar piyasa ekonomisine fatura edilmek isteniyorsa müdahalesiz bir serbest piyasa ekonomisine izin vermek; ya da, buna tahammül edilemiyorsa, bu defa da piyasaya müdahale etmenin ortaya çıkardığı sorunların sorumluluğunu dürüstçe üstlenmek gerekmektedir. Oysa çoğu kez yapılan, bırakınız yapsınlar (“laissez faire”) anlayışıyla hiç bağdaşmayan yığınla müdahale (karşılıksız para basma, açık bütçe, dış ticaret kısıtlaması, vergiler, tarifeler, kotalar,...) yaptıktan sonra, ortaya çıkan bir kriz veya durgunlukta hemen piyasa ekonomisini suçlamaktır. İşin gerçeği, 1980 sonrası dönemde ve sosyalist blok çöktükten sonra ortalığı kaplayan bütün serbest piyasa söylemine rağmen, “kapitalizmin mabedi” ABD dâhil, her yerde hâlâ ağırlıklı olarak uygulanan iktisadi model, müdahaleci, “ince ayar”cı, “isteğe göre”ci, piyasayı kendi haline bırakmaya yanaşmayan, para ve maliye politikalarını gününbirlik ekonomiye müdahale aracı olarak kullanan Keynesçi modeldir. Piyasa ekonomisini suçlayabilmek için, önce onun tam olarak işlemesine izin verilmelidir.

4.4. Savaşçı-İşgalci Zihniyeti Terk Etmek

İnsanoğlunun önemli bir zaafı, hırsına, aşırı dünya tutkusuna, hemcinsleri üzerinde iktisadi ve siyasi hegemonya kurma hevesine yenik düşmesi, bu amaçla etrafını yakıp yıkması, savaşı bir varoluş amacına dönüştürmesidir. Vaktiyle altın standardına dayalı sağlam para sisteminden vazgeçilmesinin temel sebebi de savaş masraflarının finansmanıdır. Sağlam para sistemi karşılıksız para basımına, dolayısıyla enflasyonist şişkinliğe izin vermeyen bir sistemdir. Oysa komşularıyla iyi geçinmeyi değil, onların kaynaklarına el koyarak hegemonya kurmayı yeğleyen hükümetler savaş masraflarıyla başa çıkamayınca, vergi mükelleflerinin de tahammül sınırını aşınca, çareyi karşılıksız para basımında bulmuşlardır. Halen ABD’de patlak vermiş krizin, belki ilk bakışta dikkati çekmeyen önemli bir nedeni, Bush yönetiminin savaşçı-işgalci bir anlayışa sahip Neocon [Yeni Muhafazakâr] anlayışın etkisinde hareket etmesidir. Elindeki devasa askeri gücü barışı tesis ve adaleti temin amacıyla kullanmak yerine, Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu’ya kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarına göre yeni bir şekil vermek amacıyla kullanmayı tercih eden, bunun için Afganistan ve Irak’ı işgal eden, dünyanın dört bir yanında askeri üsler kurup operasyonlar düzenleyen ABD yönetimi, bu politikalarının kaçınılmaz kıldığı muazzam boyutlarda masrafların altından kalkamamış, sürekli yükselen iç ve dış (bütçe ve cari) açıkları kontrol altına alabilmek için bu defa parasal genişleme yolu seçilmiştir. 2001-2007 arasında para arzındaki artışın %50’yi bulduğu hesaplanmaktadır. Faiz oranlarının 2000’li yılların başlarında %1’in altına düşürülmesi de yine paraya erişimi kolaylaştıran, piyasada likidite bolluğu yaratan, paranın suistimal

edilmesine imkân yaratan bir politikadır.

Nihayet krizin, nasıl tezgahlandığı hâlâ bir muamma olan 11 Eylül 2001 saldırılarıyla irtibatını kurmak da mümkündür:

Yaşanan krizi 11 Eylül terörist atağına bağlamak mümkün. Çünkü yapılan terör atağının ardından Amerikan halkının korkularını gidermek için ona rahat bir yaşam imkânı sağlamak çözüm olarak düşünüldü. Rahat ekonomik yaşam ise ancak faizler düşürülerek sağlanabilirdi. Bu nedenle faizler %1'in altına kadar düşürüldü. Amerikalılar ucuz konut, araba ve kredi kartlarıyla terörist atağın korkusundan uzak tutulurken, bu defa enflasyon korkusu başladı. Enflasyonu önlemek için birdenbire faizler artırılınca mutluluk sona erdi (Yaşar, 2008).

4.5. Küresel Sorunlara Küresel Çözüm Üretecek Mekanizmalar Geliştirmek

Küresel finansal krizin böylesine çok boyutlu ve yaygın etkili olmasının temel nedeni, küreselleşen dünyada ekonomilerin birbirine her zamankinden daha bağımlı olmasıdır. Küreselleşme süreci gümrük duvarlarını aşağı çekmiş, sermaye hareketlerinin önündeki engelleri ortadan kaldırmış, dış ticaret olanaklarını genişletmiş, mal-hizmet, para-sermaye ve insan trafiği hızlanmıştır. Bu sürecin ülkelere daha hızlı büyüme imkânları, dış kaynaklara kolay erişim, sermaye akımlarından daha fazla pay kapma, modernleşme-kalkınma sürecine daha hızlı katılım gibi olumlu etkilerinin yanısıra, terörün uluslararası bir karakter kazanması, artan güvenlik kaygıları, farklı toplum kesimlerinin özgürlük ve demokrasi talepleri, daha fazla şeffaflık, hesap verebilirlik, ve denetlenebilirlik gibi ulus-devletleri rahatsız eden sonuçları da olmuştur. Sorunlar uluslararası hale geldikçe, ulus-devlet sorunlara çare bulmakta zorlanmakta, ulus-üstü küresel kurum ve mekanizmalara olan ihtiyaç artmaktadır. Bu bağlamda artan uluslararası mal-hizmet, para-sermaye ve yatırım trafiğinin hızlanmasının, krizlerin bulaşıcı hale gelmesinin yarattığı sorunlarla başa çıkacak yeni mekanizmalar kurulması gerektiği açıktır. Terörizm sorunuyla başa çıkma bahanesiyle, BM gibi uluslararası mekanizmaları devre dışı bırakarak tek yanlı bir tutumla Orta Asya ve Orta Doğu'da işgallere girişen ABD, sorunu çözemediği gibi, dünyayı daha güvenli ve istikrarlı değil, tam aksine daha güvensiz ve istikrarsız bir yer haline getirmiştir. Bu deneyimin ışığında gerek uluslararası terör, gerekse spekülative hareketlere girişen uluslararası yüzer-gezer fonların nasıl denetlenebileceği gibi konularda uluslararası işbirliğine her zamankinden daha fazla gereksinim vardır. Eski kurumsal yapılarla bu sorunlarla başa çıkılmayacağı açıktır.

Sonuç Yerine: Piyasa Ekonomisinin Daha İyi Bir Alternatifi Var mı?

ABD'de başlayıp bütün dünyayı etkisi altına alan küresel finansal kriz müzmin kapitalizm karşıtlarını heyecanlandırmaktadır. "Kapitalizmin mabedi" sayılan ABD'nin krize girmesi ve 2 trilyon dolara yakın paranın batmasına bakarak, başta da değinildiği üzere, Marx'ı haklı çıkarırlar, Friedman'a sövüp Keynes'e övgü düzenlerden geçilmemektedir. Bu tür yorumlarda bulunanlara, fazla heyecana kapılmamaları gerektiğini, çöken şeyin bir bütün

olarak “Kapitalizm” değil, onun devletçi-müdahaleci versiyonu olduğunu, çarenin de daha fazla müdahale veya sosyalizm değil, piyasacı kapitalizm veya serbest piyasa ekonomisi olduğunu belirtelim.

Modern iktisadın tarihi esasen, piyasacı gelenek ile kumandacı geleneğin mücadelesi olarak görülebilir. Adam Smith’in 18. yüzyıl sonlarında temellerini attığı modern iktisat, tarihi boyunca bir yanda özgürlükçü-piyasacı-rekabetçi, diğer yanda kumandacı-devletçi-korumacı görüşlerin çarpışmasına sahne olmuş, bazen biri bazen öteki baskın çıkmıştır.¹³ Bu bağlamda Klasik, Neoklasik, Avusturya, Parasalcı ve Rasyonel Beklentiler okulunu birinci gruba, Keynesyen, Yeni Keynesyen, Ulusalçı ve Sosyalist gelenekleri ikinci gruba dâhil etmek mümkündür. Kapitalizmin piyasacı versiyonu (serbest piyasa ekonomisi) 1) özel mülkiyet, 2) bireysel özgürlük, kişisel çıkar ve kâr arayışı, 3) rekabet, 4) serbest ticaret ve, 5) sınırlı devlet sütunları üzerinde yükselmekte, -devletin kimin ne üretip parasını nereye harcayacağına, ne işle meşgul olacağına karışmaması anlamında- bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler felsefesini şiar edinmektedir. Devlet asli fonksiyonları olan dış güvenlik, iç güvenlik, ve adaleti sağlamalı, yani ordusu ile sınır güvenliğini, polisi ile sokak güvenliğini sağlayıp, yargısı ile ihtilafları çözüme kavuşturmalı, öteki konularda gölge etmemelidir. Zira kâr dürtüsüyle hareket eden piyasa, eğitim ve sağlık dâhil, öteki bütün mal ve hizmetleri devletten daha iyi, daha kaliteli ve kaynak israf etmeden üretebilmektedir.

Oysa, sosyalizmin ikiz kardeşi sayılabilecek, onunla aynı -kollektivist- zihniyetin ürünü olan, kapitalizmin devletçi-müdahaleci versiyonu ise piyasaya güvenmemekte, devletin ekonominin dizginlerini sürekli elde tutması, duruma göre müdahale etmesi, sorunları çözmek için elindeki para ve maliye politikası araçlarını günübirlik kullanması gerektiğini savunmaktadır. Halen ABD’de iş başında olan anlayış, kapitalizmin piyasacı versiyonu değil, devletçi-müdahaleci versiyonudur. Dolayısıyla, çöken kapitalizmin müdahaleci, kumandacı, devletçi, Keynesçi versiyonudur; piyasacı, minimal devletçi, sağlam paracı, serbest ticaretçi versiyonu değil. Bazı Marksistlerin yüzeysel yorumlarıyla tek bir kapitalizm olduğunu sanmak ve krizi “kapitalizmin krizi” olarak değerlendirmek yanıltıcıdır.¹⁴

Yeri gelmişken, çözümün sosyalizmde aranması gerektiğini tekrarlayıp duran, Marx’ın kehanetlerine amentü derecesinde bağlı, her sarsıntıda kapitalizmin sonunun geldiğini zanneden veya öyle olmasını temenni eden, ne yazık ki Türkiye’de de çok sayıda bulunan müzmin Marksistlere, boşuna umutlanmalarını, sosyalizmin kesinlikle bir çözüm olmayacağını belirtelim. Klasik liberal düşünürlerden Avusturya iktisatçıları ve düşünürlerine pek çok ustanın isabetle teşhis ettikleri, SSCB deneyiminin de pratikte

¹³ Bu konuda daha etraflı bir tartışma için bkz., Acar (2003), Skousen (2005).

¹⁴ Tipik bir örnek: “..Çünkü SSCB ile birlikte çöken şeyin sosyalizm olduğunu söylemek ne kadar yanlışsa, ABD’nin kapitalist olmadığını, bugün krize giren şeyin kapitalizm olmadığını iddia etmek de en az o kadar yanlıştır. Emeginden başka satacak bir şeyi olmayan işçilerin ürettiği zenginlikle geçinen bir azınlığın, yani burjuvazinin, devlet eliyle işçileri sömürdüğü “ücretli emek” düzeni, bu devlet elinin büyüklüğünden bağımsız olarak, kapitalizmdir ve bugün çökmekte olan da budur” (Tezcan, 2008).

gösterdiği gibi, sosyalizm, veya merkezden planlı kumandacı iktisadi-siyasi sistem insan doğasına da, yaratılış düzenine de, onunla aynı anlama gelmek üzere doğal düzene de aykırı, sürdürülebilir olmayan, baskı ve zulümden başka bir şey üretmeyen bir düzendir. Bu yazının sınırlarını fazla zorlamadan, müzmin Marksistlere, adeta peygamber konumuna oturttukları Karl Marx'ın ve onun peşinden giden sosyalist şakirtlerin şu yedi noktada fena halde yanılmış olduğunu vurgulayalım:

1. Özel mülkiyet hırsızlık ve talan değildir: Marx ve sosyalist-komünist fikir adamlarının savunduğunun aksine özel mülkiyet ne hırsızlıktır, ne yağmadır, ne talandır. Tam tersine, -siz deyin Doğa'nın, ben diyeyim Tanrı'nın- insanoğluna yeryüzünü mamur hale getirsin, etrafında gördüğü şeylere sahip çıksın, insanların hayatını kolaylaştırsın, kendine ve çevresine hizmet etsin diye bahsettiği temel kurumlardan biridir. Özel mülkiyet olmadan uygarlık kurulamaz; emeğinin hakkına sahip çıkma, mülk edinme ve mülkünü istediği gibi tasarruf etme özgürlüğü olmadan hiçbir şeye gereken özen gösterilmez. Reed'in (2008) de isabetle vurguladığı gibi, insanoğlu kendisine ait olana gözü gibi bakmakta, herkese ait olan -veya tersinden, sözde 'herkese ait' olduğu için aslında hiç kimseye ait olmayan- şey ise, bakımsızlığa ve yok olmaya mahkûmdur.

2. Sınıfsız toplum bir hayaldir: Marx her ne kadar Tanrı ve öte dünya fikriyle barışık biri olmasa da, esas itibariyle önerdiği şey bir dünya cennetidir. Üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki çelişkilerin ortadan kalktığı, insanın yeteneklerinin her yönde geliştiği, bir kişinin sabah balıkçı, öğleden sonra sekreter, akşam eleştirmen olabildiği, sınıfsız toplum ham bir hayaldir. Tanrı -siz isterseniz Tabiat Ana deyin- insanları farklı özelliklerde, farklı yeteneklerde, farklı kapasitelerde yaratmış, toprağın altı ve üstüne zenginlikleri eşit dağıtmamış, "bazılarımızı bazılarımıza üstün kılmış"tır. Sınıfsız-sömürsüz, çelişkilerden arınmış bir dünya olsa olsa Cennet'te olabilir; böyle bir ortam bu gezegende hiçbir zaman olmayacaktır. Dünyada çelişkilerin, eşitsizliklerin, yetersizliklerin ve sorunların varlığı tam da "iyiler ile kötüler" in ayrılması, kimlerin sınıfta kalacağını ortaya çıkması ve herkesin kendi akıbetini hazırlaması için gereklidir.

3. Çıktının tamamı emekçinin olamaz: Marx'ın sömürü ve artı-değer kuramının temeli, üretimden elde edilen çıktının tamamının emekçinin hakkı olduğu önkabülüne dayanır. Oysa bu mantıklı bir kabul değildir. Çıktı, üretim sürecinde işgücünün, sermayenin, -gerekirse- toprağın, belirli koşullar altında biraraya getirilmesiyle ortaya çıkan bir sonuçtur. Bu süreçte anahtar rolü, belirsizlik ortamında risk alarak üretimi organize eden girişimci üstlenmektedir. Girişimci olmadan, sermaye olmadan, toprak veya hammadde ve girdiler olmadan emekçi kendi başına bir şey de üretmez, değer de yaratamaz. Durum bu kadar açık iken, "çıktının tamamı emekçinin hakkıdır; sermayedar -komprador burjuvazi!- bunun bir kısmını emekçinin elinden alarak -artığa el koyarak- onu sömürmektedir; kapitalist düzen işte böylece bir sömürü düzenidir; içsel çelişkileri onun bir gün sonunu getirecektir" şeklinde özetlenebilecek artı-değer ve sömürü teorisinin hiçbir ikna edici, mantıklı tarafı yoktur.

4. Değeri belirleyen şey emek değildir: Marx'ın Klasik iktisatçılardan devralıp, ekonomi teorisine temel yaptığı yanlışlardan biri de emek-değer teorisidir. Buna göre değer objektif ölçüsü de, tek belirleyicisi de emektir. Oysa bunun bir yanılgı olduğu, elmas-su paradoksunu bir türlü açıklayamamasından belli olmuş; 1870'lerde Avusturyalı iktisatçıların (Menger, Böhm Bawerk, Weiser) öncülüğünde gerçekleşmiş marjinalist devrimle de iktisat tarihinin çöplüğüne atılmıştır. Değer subjektif karakterlidir; ihtiyacın şiddetine göre, kişiden kişiye değişen bir olgudur. Tüketici gözünde bir nesnenin değerini belirleyen şey emek değil, marjinal faydadır. Marx Klasiklerden alınabilecek onca şey varken en alınmaması gerekeni, Klasik iktisadın az sayıdaki yanlışından biri olan emek-değer teorisini alıp onu bayraklaştırmış, belki de bu yüzden, Marx'ın iktisat konusundaki görüşleri, onun sosyoloji, edebiyat, felsefe vs. öteki konulardaki görüşlerine kıyasla çok daha sönük kalmıştır. Marksist iktisat, iktisat tarihi boyunca hiçbir zaman baskın, genel kabul gören bir okul haline gelmemiştir.

5. Toplumu bir arada tutan menfaat çatışması değil, menfaat uyumudur: Marx'ın Klasik iktisatçılar içinde en tartışmalı karakterlerden biri olan Ricardo'dan alıp sınıf çatışması kuramına temel yaptığı bir görüş de, farklı toplum kesimleri arasında uzlaşmaz bir menfaat uyumsuzluğunun olduğu, herkesin pastadan aldığı payı büyütme için çatıştığı görüşüdür. Bu haliyle Marx ve bu konudaki akıl hocası Ricardo'nun kafası üretime değil, bölüşüme odaklıdır. Oysa bir şeyin bölüşülebilmesi için önce üretilmesi gerekir. Bu konuda bize en iyi alternatifi Adam Smith sunmuştur. Kafası bölüşümden önce üretime odaklanmış olan Smith, bireysel menfaat ile toplumsal menfaat arasında uzlaşmaz bir çelişki olduğu fikrini reddetmiş; tersine bu ikisi arasında bir uyum olduğunu, kişi kendi menfaati peşinde koşarken görünmeyen bir elin kendisini aynı zamanda ve otomatik olarak toplumun menfaatine hizmet etmeye yönlendirdiğini ileri sürmüştür. "Görünmez el" adıyla bilinen bu öğretisi, akşam softamıza gelen et ile ekmeğin kasap ve fırıncının merhametinden ziyade, -meselâ çoluk çocuğunu geçindirmek gibi- kendi menfaatinin peşinden giderken ortaya çıkmış ürünler olduğunu, dolayısıyla, kişinin topluma hizmet etmek için diğerkâm olmasının -bizdeki amiyane tabiriyle "vatan-millet-Sakarya" peşinde koşmasının- gerekmediğini, herkesin işini iyi yaparak zaten bu amaca hizmet edeceğini vurgulamıştır. İki yüzyılı aşkın tarihine rağmen görünmez el öğretisinin hâlâ yeterince bilinmeyişi ve onun "bencilliğin meşrulaştırılması" olduğunun sanılması, çok hazin bir realitedir.

6. İşçilerin kaybedecek zincirlerinden başka şeyleri de vardır: Marx'ın kapitalizmin emekçileri nasıl ezip sömürdüğünü vurgulamak için söylediği "kaybedecek zincirlerinden başka şeyleri yok" sözü meşhurdur. İflah olmaz Marksistlerin bugün bile hâlâ dillerinden düşürmedikleri bu tekerleme, belki İngiltere'de sanayileşmenin yeni hızlandığı ve kadın ve çocukların bile çok zor koşullar altında çalışmaya zorlandığı 1840'lı yıllarda, belirli yerler ve dönemler için belki kısmen haklıydı. Oysa aradan geçen yüz elli yılı aşkın zamanda kapitalizmin zenginlik yaratmada alternatiflerine kıyasla çok daha başarılı olduğu defalarca, dünyanın farklı yerlerinde yaşanan -ulusalcı-faşist, radikal-dinci, sosyalist-kumandacı- deneyimlerden anlaşılmıştır. Bugün artık kapitalist üretim örgütlenmesi

altında emekçilerin, zincirlerinden başka kaybedecek çok şeyleri vardır: Evleri, arabaları, çocuklarının iyi okullarda eğitimi, sağlık sigortaları, tatil imkânları, yan ödenekleri,.. gibi. Durum bu kadar açıkken, hattâ küreselleşme süreci artık üretim sürecinde emeğin payını giderek küçültür, geleneksel anlamda “emekçi sınıf”ı ortadan kaldırırken, hâlâ “kaybedecek zincirlerinden başka şeyi olmayan” zavallı emekçilerden söz etmek, ya cahillikle, ya da kötü niyetle açıklanabilir.

7. Sosyalizm kapitalizmden daha iyi bir alternatif değildir: Marx'ı eleştirirken kapitalizm ve piyasa fanatiği olmaya da gerek yoktur. Bu anlamda kapitalizm bir dünya cenneti elbette değildir; yarattığı sorunlar, krizler, eksikleri, noksanları elbette vardır; insanoğlunun kıyamete kadar üretebileceği nihai, en mükemmel sistem de olmayabilir. Ancak açık olan bir şey vardır: Özel mülkiyet kurumuna saygısı olmayan, kâr arayışını ve rekabeti kötüleyen, bireysel tercihleri hiçe sayan, üretim-yatırım ve bölüşümle ilgili kararları bireysel tercihlere bırakmayıp merkezden kumanda öneren, son tahlilde insanları devletin veya merkezi kamu otoritesinin kölesi yapan sosyalist ve öteki –faşist, ulusalcı, dinci- bilumum kollektivist düzenler insan doğasına da, yaratılış düzenine de aykırıdır; kapitalizm, bütün kusurlarına rağmen, çok daha tercihe değer bir iktisadi sistemdir. Özellikle özel mülkiyet, bireysel menfaat, rekabet, serbest ticaret ve sınırlı devlet ilkeleri üzerinde yükselen, kapitalizmin piyasacı-rekabetçi versiyonu her bakımdan alternatiflerine göre çok daha tercihe değerdir. Bu bağlamda bugünkü krize önerilebilecek çözüm, sosyalizm veya “sosyalizm soslu kapitalizm” (Akalın, 2008b) değil, serbest piyasa ekonomisidir.

Sonuç olarak, altını çizmek gerekir ki, şu anda yaşadığımız kriz kapitalizmin sonunu getirecek bir nihai kriz, bir kıyamet değildir. Kapitalizmin tarihinde pek çok kriz yaşanmış, alınan çeşitli önlemler, değiştirilen politikalar ve denenen yeni modellerle bunlar aşılmıştır. Bu tür dalgalanmaların temel nedeni, devletin karşılıksız para basma tekeli kayıtsız-şartsız kabul eden, para ve kredi genişlemesiyle ekonomiyi canlandırma hesapları yapan devletçi ve müdahaleci iktisat anlayışıdır. “Kapitalizmin sonu” deyimi, pek çoğumuza, özellikle de İslamcısından Marksistene, 3. dünyacısından ulusalcısına her türden radikale heyecan verse de, şu anda kapitalizmin topyekün sonunu getirecek genel bir bunalımla karşı karşıya olduğumuz söylenemez. Özel mülkiyet, bireysel özgürlük, kâr arayışı, serbest ticaret ve sınırlı devlete dayalı piyasa kapitalizminin veya serbest piyasa ekonomisinin, maalesef daha iyi bir alternatifi henüz ufukta görünmemektedir (Acar, 2008b). Mevcut şartlarda yapılması gereken, eski alışkanlıklarımızdan vazgeçip, birilerinden aldığımızla başkasını zengin etmeye dayalı anlayıştan ve para basarak zengin olacağımız yanılgısından tez kurtulmak, küreselleşen dünyanın gerekli kıldığı yeni bir anlayışa ve yeni kurumlara vücut vermektir. Bu çerçevede devletin karşılıksız para basma tekeli sorgulayıp sağlam para sistemine, hatanın bedelini vergi mükelleflerine değil, bizzat hatayı yapana ödeyecek bir sisteme geçmek, zenginliği paradan para kazanmaya dayalı spekülatif hareketlerde değil üretim ve yatırımda aramak gerekmektedir.

Kaynaklar

- Acar, Mustafa (2008a), "Kapitalizmin Sonu Geldi mi?" *Zaman*, 18 Eylül 2008.
- Acar, Mustafa (2008b), "Türkiye Küresel Krizden Güçlenerek Çıkabilir" *Taraf*, 20 Eylül 2008. <http://www.taraf.com.tr/haber.asp?id=17379>
- Acar, Mustafa (2005), *Piyasa, Devlet ve Müdahale*, Ankara: Orion Yayınevi.
- Acar, Mustafa (2003) "Piyasacı ve Kumandacı Geleneğin Mücadelesi Ekseninde Modern İktisadın Hikayesi" *Piyasa*, c.2, n. 6-7 (Bahar-Yaz 2003), ss. 3-10. [Tıpkıbasım: Acar, M. (2005) *Piyasa, Devlet ve Müdahale*, Ankara: Orion, ss. 17-28.]
- Akalın, Alper (2008a), " 'Marks Haklı Çıktı' Diyene Gülünür," *Star*, Açık Görüş, 5 Ekim 2008.
- Akalın Alper (2008b), "Krizin Çözümü Sosyalizm Soslu Kapitalizmde Değil," *Taraf*, 28 Eylül 2008.
- Akat, Asaf Savaş (2008a), "Krizin Basit Hikayesi," *Vatan*, 26 Eylül 2008. http://haber.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Krizin_basit_hikyesi_200669_4&Newsid=200669&Categoryid=4&wid=8
- Akat, Asaf Savaş (2008b), "İktisatçıların Mektubu," *Vatan*, 27 Eylül 2008. <http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?tarikh=27.09.2008&Newsid=200983&Categoryid=4&wid=8>
- Demir, Ömer (2000), *Bilim Felsefesi*, 2.bs., Ankara: Vadi.
- Feyerabend, P. (1989), *Yönteme Hayır*, (çev. A. İnam), İstanbul: Ara.
- Friedman, Milton (1968), *Dollars and Deficits*, New York: Prentice-Hall.
- Friedman, Milton (1982), *Capitalism and Freedom*, Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Friedman, Milton ve Anna J. Schwartz (1963), *A Monetary History of the United States, 1867-1960*, Princeton, NJ: Princeton Univ. Press and NBER.
- Gökçe, Deniz (2008), "Wa-Mu da Gitti!" *Akşam*, 27 Eylül 2008. <http://www.aksam.com.tr/yazar.asp?a=130929,10,12>
http://en.wikipedia.org/wiki/Gold_standard
- Karataş, Abdullah (2008), "Krizi Altı Ay Önce Önleyebilirdik," *Taraf*, 2 Ekim 2008. <http://www.taraf.com.tr/haber.asp?id=18223>
- Kuhn, Thomas (1970), *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd ed., Chicago: Chicago Univ. Press.
- Mises, Ludwig von (1998), *Human Action*, Auburn, Alabama: Mises Institute. [Türkçesi: İnsan Eylemi, (Çev. İ. Aktar), Ankara: Liberte, 2008.]
- Mises, Ludwig von (1971) *The Theory of Money and Credit*, Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education.
- Popper, Karl R. (2006), *Bitmeyen Arayış*, (çev. M. Acar), İstanbul: Plato.
- Reed, Lawrence (2008), "Sağlam Kamu Politikasının Yedi İlkesi," *Liberal Düşünce*,

(İlkbahar 2008), Yıl 13, Sayı 50, ss. 213-222.

Rothbard, Murray N. (2000a), *Egalitarianism as a Revolt Against Nature*, 2nd ed., Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.

Rothbard, Murray N. (2000b), *America's Great Depression*, 5th ed., Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.

Skousen, Mark (2005), *İktisadi Düşünce Tarihi*, (Çev. M. Acar, E. Erdem, M. Toprak), Ankara: Adres Yayınları.

Tezcan, Muhip (2008), "ABD'de Yapılan Kamulaştırmalarla Sosyalizm Gelmez," *Taraf*, 3 Ekim 2008. <http://www.taraf.com.tr/haber.asp?id=18307>

Yaşar, Süleyman (2008), "Bu Kriz Niye Farklı," *Taraf*, 9 Ekim 2008.

